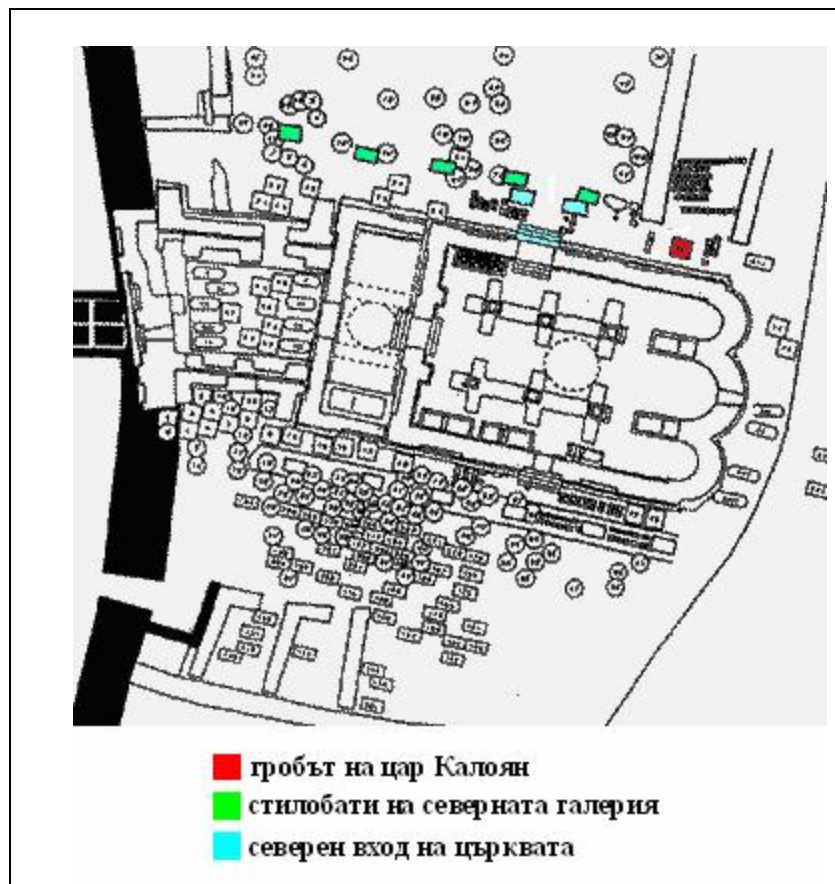

К.Гербов 26.06.2008

Гробът на цар Калоян и легендите за църквата „Св. 40 мъченици“

Мястото на гроб 39

Оспорвайки, че гроб 39 в църквата ”Св. Четиридесет мъченици” във Велико Търново е на цар Калоян, проф. Димитър Овчаров твърди, че гробът се намирал на неугледно място в северната галерия на църквата, под керамичната настилка, без да има никакви отличителни знаци, например кръст. Показателно било, че погребението не е в мраморен саркофаг, а е изкопана само гробна яма, в която е положен дървен ковчег. Откривателят Вьло Вьлов, също непризнаващ „царската” принадлежност на гроба, изказва мнение, че той е бил изкопан едва след като била изградена северната галерия, което станало не по-рано от края на XIII и началото на XIV в.

План на погребенията в некропола около църквата „Св. 40 мъченици“

При разкопките проведени от Вълков, както и при последните археологически проучвания обаче, са открити гробове, които са частично застъпени от стилобатите (подпорите на колоните) на северната галерия. Това се вижда и от плана с погребенията в некропола около църквата „Св. 40 мъченици“. Следователно преди да се изгради северната галерия, в бъдещите и очертания е имало и други погребения, освен това на цар Калоян.

Изказаното за неугледното място на гроба е несериозно. Мястото е почетно, защото е до най-представителната част на църквата – източната, където е апсидата с олтара. В първия етап на строителството на „Св. 40 мъченици“, когато църквата е била само с едно помещение, от северната и страна е бил официалният вход. Оформен е бил вероятно по-късно като арка, но е застроен не в средата, а е изместен в западната част на стената на сградата. В симетрия и запълващ лявата част на стената, е бил ситуиран гробът на цар Калоян. Съвсем естествено е да е била изградена над повърхността на земята представителна гробница. От плана на погребенията се вижда, че наблизко въобще няма друг гроб. Което навежда на мисълта, че мястото може би е било оформено именно като внушителен мемориал. За покриването му, изглежда при втория етап на строителството на църквата, е била построена и северната галерия.

В средновековния Търновград към Асенова махала и Трапезица се е слизало от Западната малка порта на Царевец. Тогава пътят от града към Янтра по западния склон на хълма не е съществувал. По целия този склон от главният вход на Царевец със Сечената скала до реката, се е спускала крепостна стена. При слизането от Царевец към Владишкия мост и насочване към манастира и църквата „Св. 40 мъченици“, едно от първите неща, което е привличало вниманието след влизането в двора, очевидно е бил гробът на цар Калоян. Това се вижда и от запазената снимка на Асенова махала от преди Освобождението.

Асенова махала и църквата „Св. 40 мъченици“ преди Освобождението

Изтъкването, че за самото погребение не е изграден мраморен саркофаг, а погребеният е бил положен в дървен ковчег, не е смущаващо обстоятелство. Явно такъв е бил обичаят на времето. Гробниците-саркофази в църквата „Св. 40 мъченици“ не са били изградени за погребване на починали царе или царици, а са били

ракли за съхранение на свети мощи. Сам Вълчо Вълков на зададен му въпрос, дали в разкритите при разкопките гробове се откриват често следи от погребални ковчези, отговаря: „Не, повечето от мъртъвците са били полагани направо в земята. Рядко намираме железни пирони и следи от изгнители дъски”. На следващ въпрос за „царските” погребения в самата църква, Вълков обяснява: „За съжаление не можем да кажем нищо за тях. Те са били отдавна ограбени. Съществуват само облицовките на гробните камери. Досега не сме открили погребение, което сигурно да говори, че е на български цар”.

Паисий Хилендарски за погребението на цар Калоян

С църквата „Св. 40 мъченици” са свързани няколко легенди, а както знаем във всяка легенда има и някаква доза истина. Например легендата за „бялата мома”, обикаляща нощем църквата „Св. 40 мъченици” и гробовете около нея, е свързана с мощите на св. Петка, съхранявани в църквата до падането на Търново под турска власт.

В 1972 г. друга една историческа легенда се оказва напълно достоверна. Преди два века и половина, Паисий Хилендарски е написал: „Отново латините се вдигнали срещу тоя цар [Йоан] по море и имали голяма битка при Солун. Той излизал напред и ръководел своята войска. В тая война латините го ранили по някакъв начин с огън или с пушка в дясната ръка и след три дни умрял в Солун. Неговите барони и войски, понеже много го обичали, не го погребали в Солун, но извадили вътрешностите му, пренесли го в Търново и го погребали в неговия манастир „40 мъченици”.

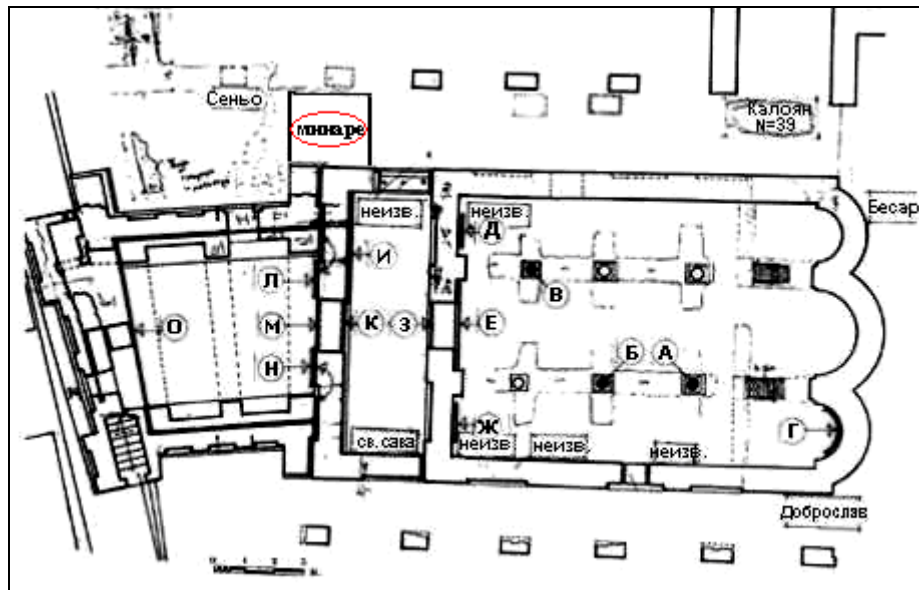
Нека подминем с усмивка пушката. Ясновидец ли е бил Паисий да посочи в 1762 г. къде е погребан цар Калоян, след неочакваната му смърт при обсадата на Солун в 1207 г.? Когато гробът на владетелят бе открит, малцина се сетиха за писаното от родоначалника на българската историография. А и в обемистата си „История на българската държава през средните векове” проф. В. Златарски, увлечен да представя гръцките легенди, съзнателно или не, въобще не отбелязва сведението на Паисий. Може би защото този „Манастир 40 мъченици”, отнесен към времето на цар Калоян, изобщо не му се е връзвал, както с погрешния му прочит на надписа на цар Йоан Асен, че той е построил църквата „Св. 40 мъченици”, така и с голямото му „прозрение” (всъщност фантазия) за връзка между „Клокотница”, „9 март 1230 г.” и името на църквата? Което име Златарски необосновано счита, че е дадено от цар Йоан Асен след битката при Клокотница, станала според историка в деня на светите Четиридесет мъченици. (През Средновековието християнските владетели не са воювали на големите църковни празници. Цар Калоян например, напада латинците край Одрин в 1205 г. едва на четвъртия ден след Великден).

Легендата за минарето и гробът на цар Йоан Асен

Ако легендарната история на Паисий се оказва вярна, за друга легенда, свързана с църквата „Св. 40 мъченици”, можем само да гадаем доколко в нея се съдържа истинско събитие – поне в завършека и.

Изказани са различни предположения за съдбата на църквата след падането на Търново под османска власт. Според едни превземането на Търново от османските турци довело до упадък на манастира. Изчезнала социалната прослойка (българската аристокрация), която поддържала манастира и църквата, намалел броят на християните. Църквата обслужвала християните в квартала до XVI в., когато била превърната в мюсюлманска джамия. Други считат, че в годините на османското господство, вероятно до първата половина на XVIII в., църквата се запазва като християнска. Моско Москов пише, че църквата „Св. Четиридесет мъченици“ не е била потурчена т. е. не е била обърната в джамия тутакси с превземането на Търново. Според разказа на Москов най-голямо изменение претърпяла главната част (същинската църква) около 1853-54 г., когато шейхът на джамията Хаджи Юмер, пожелал да я разшири, и да я направи по-висока.

Независимо от битуването на „Св. 40 мъченици“ като християнска църква по време на османското владичество, факт е, че в един момент тя е превърната в джамия (джамъсъ), около която е имало и мюсюлмански дервишки манастир - теке, наречен „Кавак баба теке“ (манастир при тополите). Към джамията било издигнато и минаре, което обаче на няколко пъти без видими външни причини се събаряло. Като обяснение била създадена легенда, в която се поддържала вярата, че това е дело на погребаните под минарето български царе и е знамение за скорошно падане на турската власт. Макар че местните управници, след поредното събаряне на минарето, поради слуховете се отказали да строят ново, от Истанбул били изпратени учен-кадия и архитект да построят такова, по-здраво. При изкопните работи била открита богата гробница. Турските управници и гръцкият митрополит в града с всички средства се опитали да скрият от българите откритите предмети. Въпреки това из града упорито се заговорило, че бил открит гробът на цар Йоан Асен.

План на експонатите след обновяването на църквата „Св. 40 мъченици“. Минарето на превърнатата в джамия църква е било от северната и страна между притвора и западната пристройка.

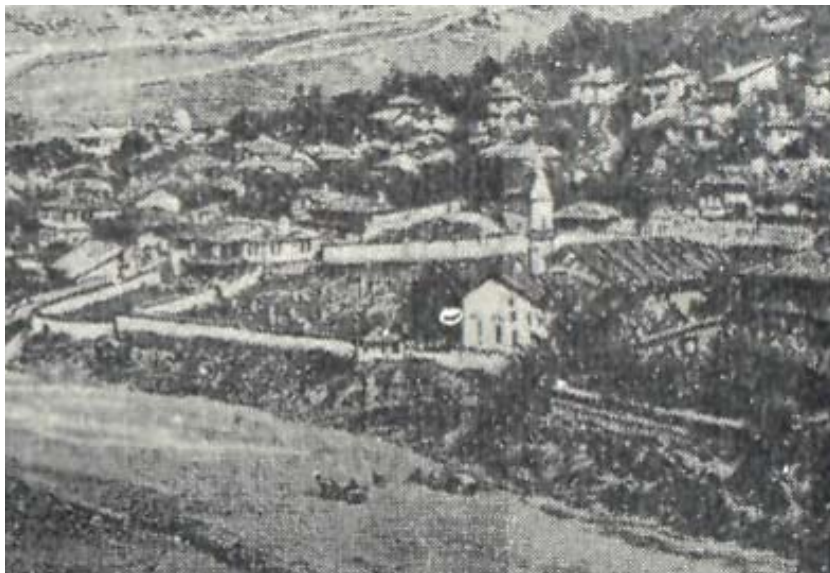
Разбира се събарянето на минарето не е било причинено от някакви свръхестествени сили. Честа практика навремето е била при превърнатите в джамии православни църкви, да се издига дървено минаре. Кое то при земетресения или даже по-силни ветрове се е събаряло. Минарето на „Св. 40 мъченици“ изглежда не е било зидано.

От запазения изглед на църквата „Св. 40 мъченици“ преди Освобождението, се вижда, че минарето на джамията е било от северната страна. На това място на плана на църквата се вижда един голям квадрат непосредствено до северната фасада, където са прилепени притвора и екзонартекса. Това са останки от градеж, който според арх. Теофил Теофилов е от турско време. Вероятно именно това е била основата на минарето. Това, че не е кръгла, само потвърждава, че нагоре от основата кръглото минаре не е било зидано, а вероятно е било дървено.

Възможно е действително навремето да е бил открит гробът на цар Йоан Асен. Явно гробовете на българските царе и знатните боляри са били отвън около стените на самата църква. Там, където е открит и гробът на цар Калоян. Гробът на Йоан Асен, ако е бил под минарето, също е на представително място. Пак до предполагаемото минаре е погребението със Сеньовия пръстен-печат. Източно до апсидата пък са открити гробовете с пръстените-печати на Бесар и Доброслав.

Както се вижда от докладите на провешите разкопките, до стените на църквата са били погребвани изключително представители на средновековната търновска аристокрация. В южната галерия например, в гроб 51 е била открита шапка от червена коприна с диадема, по-масивна и от Калояновата, от позлатено сребро.

„Св. 40 мъченици“ преди Освобождението

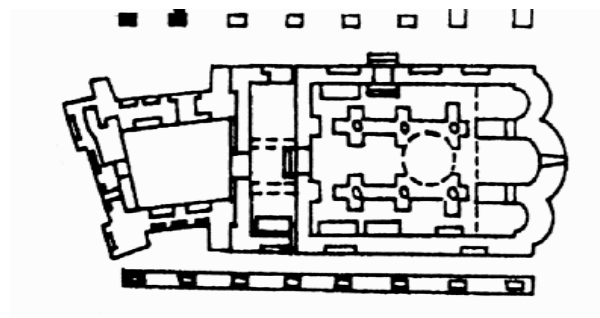
Около превърнатата в джамия църква е имало само мюсюлмански гробове, над християнските гробове личат сграда и градина

Видимо от изгледа на църквата „Св. 40 мъченици“, направен непосредствено преди Освобождението, около църквата няма никакви следи от християнски гробове. Само в северния двор личат мюсюлмански такива. Даже в южната част на средновековния некропол има построена масивна сграда с градина отпред. Изглежда това е бил мюсюлманският манастир. Между него и джамията също се вижда нещо като дувар. (Археолозите не пишат нищо за наличие на такива сгради на площадката на „Великата лавра“).

Естествено е да се предположи, че при превръщането на църквата в джамия, когато на мястото на християнския манастир е започнало да функционира мюсюлманско дервишко теке, всичко от християнските гробове над земята е било разчистено – кръстове, надгробни плочи, обелиски и пр. Напълно възможно е и самите гробове, особено тия оформени като гробници, да са разкривани и ограбвани. Затова са останали само дребни неща, забутани между тленните останки на погребаните и незабелязани от мародерите. След това гробовете отново са заравяни.

Изглежда обаче грешим, като считаме, че в царските, болярските и митрополитските гробове покойниците са погребвани с някакви безценни съкровища. Такива не са намерени и по Царевец и Трапезица. Всичко ли е било ограбено или просто бита на българите в XIII-XIV в. е бил и по-скромнен? Даже и метални съдове не са намерени от това време, а само керамични. Може и липсата на по-богати погребения да идва от съществувала тогава традиция, покойниците да се изпращат на отвъдния свят по-скромно. Не са им трябвали корони и мечове, например.

Другото логично обяснение за унищожаването на некропола около църквата „Св. 40 мъченици“ е самата тя да е престанала да функционира в XVII в., когато Българската църква губи своята самостоятелност и преминава на подчинение на Вселенската патриаршия, а в българските църкви почват да се разпореждат гръцките фанариоти. Гробището след това е било занемарено, а надгробните плочи и кръстове са станали отличен обработен строителен материал, какъвто липсва в околността. Чешкият историк и археолог Карел Шкорпил, живял в Търново в 1891-1894 г., по-късно описвайки старините в града отбелязва, че в подножието на Трапезица е забелязал три стари къщи със засводени порти и малки прозорчета на втория етаж, изпълнени изцяло с каменен градеж. Вижда се и че преди Освобождението цялото място около „Св. 40 мъченици“ е оградено с каменни дувари.

Църквата „Св. 40 мъченици“ в края на XIV в.

В наблюденията и изводите от археологическите разкопки се приема, че след превземането на Търновград през 1393 г. манастирът престава да съществува и

изглежда е изоставен. Църквата, включваша изградените в началото на XIII в. наос и притвор, и построените по-късно западна пристройка и галерии, обаче продължава да действа, като са правени някои малки преизграждания и ремонти. Около нея се развива голям некропол, който съществува от края на XIV - XV в. някъде до средата на XVII в. Гробовете са разположени от всички страни на храма, както и в неговата вътрешност, особено в западната пристройка, която в този късен период наистина придобива характера на мавзолей. Най-вероятната причина за изоставянето на некропола е събарянето на църквата „Св. 40 мъченици“, при което почти до основи е разрушена северната, а отчасти южната и източната стена на наоса, включително куполът, сводовете и галериите.

Един факт потвърждава, че християнските гробове са били вече заличени преди църквата да бъде превърната в джамия. Пред цялата северна фасада на църквата археолозите са установили дебел слой разрушения - хоросан, тухли, стенописи, който покрива целия средновековен терен. Този пласт запечатвал ямите на 2/3 от гробовете от северната страна на църквата. В същия този насип е фундирана втората северна галерия и е монтирана нейната тухлена настилка. Това ново ниво съответствало и на северния вход на издигнатата върху основите на екзонартекса западна пристройка. Логично погледнато разрушенията и засипванията на гробовете трябва да е станало именно, когато църквата е превърната в джамия. Входът в северната стена на западната пристройка е направен очевидно за да се влиза в нея (шейхът си направил баня там), а проходът между наоса и притвора изглежда е бил зазидан. Затова и стенописите в западната пристройка и притвора, които не са били място за молитва на мюсюлманите, са оцелели, докато тези в наоса са били замазани с вар.

Какво е станало с южния двор на манастира се вижда от предосвобожденската фотография. Там е било издигнато текето за дервишите (мюсюлманските монаси).

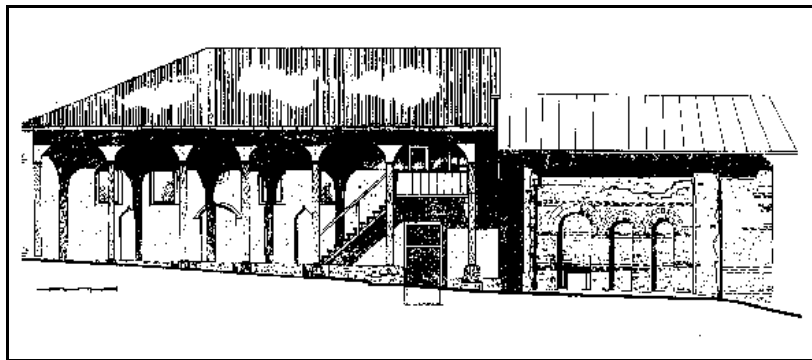
Преданието за гроба на цар Калоян

По повод на гроба, разкрит в северозападната част на наоса на църквата „Св. 40 мъченици“ (на плана с експонатите този гроб е до буквата Д), Моско Москов разказва любопитна история, която той явно е чул по-скоро като предание. Сред жителите на махалата, където е църквата, бил запазен спомен от времето преди тя да стане джамия. Тогава в „северния ъгъл на църквата“ имало гроб, край който палели свещи и носели болни да получат изцеление. В народната памет била запазена увереността, че в гроба лежи български светия. След бягството на турците по време на освободителната война, действително бил открит гроб в северната част на наоса. След разкриването му били намерени сребърни копчета с надписи на старобългарски, остатъци от свещенически дрехи и „някои други работи, които русите събрали и отнесли със себе си“. Своето отношение към тези факти Москов изразява с риторичния въпрос: „дали този гроб не е бил на търновския архиепископ Йоаким по времето на царуването на Йоан Асен, който станал в 1235 г. патриарх на българската църква?“

Всъщност откритият гроб е в северозападният ъгъл на наоса. Такъв гроб е съществувал тогава и откривателите му са решили, че за него се е отнасяло народното предание. Но информацията в преданието е за „северния ъгъл на църквата“ и

изглежда в това предание се е запазил именно далечният спомен за гроба на цар Калоян, който гроб в годините на робството постепенно е изгубил облика си, а след последната реконструкция на джамията е и попаднал вътре в нейните черти.

С мястото на откриване на гроба на цар Калоян в 1972 г. кореспондира и едно друго известие на Моско Москов. Около 1853-54 г., шейхът Хаджи Юмер пожелал да разшири църквата и да я направи по-висока, повиква майстори, сваля от стълбовете (колоните) капителите, отмества северната стена един метър навън, сваля сводавете, подзидва дуварите, отваря на северната страна в стената врата. В резултат на тази реконструкция се е получило така, че гробът на цар Калоян попада между старата и новата северна стена на църквата. Едва ли обаче новата стена е била издигната с цел църквата да бъде разширена. Посетилият „Св. 40 мъченици” в 1884 г. румънски епископ Мелхиседек разказва, че действително турците съборили северната стена и иззидали друга отвън. Останала обаче част от първоначалната стена, която се намирала във вътрешността на църквата като „повдигнатина край по-късната стена”.

Северна фасада на „Св. 40 мъченици” преди разкопките в 1970 г.

Ако на турците им е трябвало по-голяма площ в джамията, редно е било те да разчистят остатъците от предишната стена. Оставането и всъщност прави пространството до новата стена неизползваемо. И то така си и остава до събарянето на турската стена в 1972 г. Значи причините за изграждането на новата стена са били други. Възможно е например северната фасада да е направена наново, за да заприлича бившата църква на джамия. В запазените скици на „Св. 40 мъченици” от преди разкопките започнали в 1970 г., се вижда, че на северната фасада е имало декоративни ниши, оформени в характерния арабски стил. Част от прозорците в горната част също са изглеждали така.

По-вероятно е обаче, намерението на Хаджи Юмер да е било да скрие гроба на цар Калоян зад стените на джамията и да направи достъпа на „неверниците” до него невъзможен, тъй като изглежда на този гроб са идвали на поклонение много християни. Може шейхът и да не е знаел точно за какво става дума: за гроб, при това на български цар. Просто по това време изглежда над гроба е нямало нищо: премахнато е било още преди реконструкцията на джамията или е използвано като строителен материал, ако в един момент църквата е била занемарена. Изглежда в 1853 г. отдавна е било забравено какво е имало в североизточния външен ъгъл на църквата „Св. 40 мъченици”. Останала е обаче вековната традиция да се прави

поклонение на мястото от християните, което естествено е считано за осквернение на джамията.

Откриването на гроба

Гробът на цар Калоян се намирал под плочник, който е бил настлан около църквата. Върху този плочник е издигната новата северна стена на джамията, без да се копае надолу за основа, а е направена връзка с остатъците от оригиналната стена (вероятно те и за това са оставени). Когато започват разкопките в 1972 г., турската стена е разрушена из основи. Тогава се вижда, че на едно място между двете стени настилката е била пропаднала, което говорило за наличие на гроб под плочите. На 5 октомври 1972 г. научният сътрудник в Окръжния исторически музей във Велико Търново и ръководител на разкопките в църквата „Св. 40 мъченици“ Вълчо Вълков, завеждащия отдел „Археология“ към същия музей н. с. Никола Ангелов и общия работник Здравко Биолчев разкриват на въпросното място гроба на цар Калоян.

Гробът на цар Калоян е открит между старата и новата северни стени на „Св. 40 мъченици“

Турците и църквата „Св. 40 мъченици“

След горните разсъждения, но и факти, възниква въпросът: защо все пак турците са заградили гроба до северната стена на църквата-джамия, а не са го премахнали? Възможен отговор е, че може би не са знаели, че на въпросното място има гроб или не са вярвали, че е така. Все пак там е имало настилка, изглеждаща като стародавна.

Разказаната с продължение история за гроба в северозападната част на наоса има обаче и още един – трети момент. Моско Москов пише буквално, че търнове-

цът, който му разказал за гроба в северния край на църквата, край който палели свещи и носели болни да получават изцеление, добавил още, че при бягството на турците по време на освободителната война, дали ключа на църквата на един махлянин и поръчали „да палят свещи на гроба, защото в него лежи български светия". Някак странни изглеждат тия думи, защото те буквално означават, че българите са пускани в църквата, а изглежда и турците са палели свещи на въпросния гроб.

Всъщност доста факти говорят, че ползващите църквата „Св. 40 мъченици” са били толерантни към нейното минало. Интересни факти за отношението на турците към „Св. 40 мъченици” привежда чешкият пътешественик Йозеф Якуб Тоужимски. В 1885 г. в списанието „Народни листи” той привежда откъса „В Търново”, в който предава казаното от развеждащия го из търновските старини студент Марин Русев.

„Турците са вярвали в чудотворството на погребаните тук светци и царе – пише чешкият пътешественик. - След като на няколко пъти се съборило минарето им – веднъж се пребил и един ходжа – те вече не се съмнявали, че това става, защото са го издигнали над гробницата на нашите свети деди и царе, затова го построили на друго място. Турците празнуваха заедно с православните и празника на светите 40 мъченици... идваха в джамията да измолят изцеление или помощ свише”. Когато Тоужимски попитал развеждащия го студент да каже нещо повече по този въпрос, последният обяснил: „Турците вярваха, че светите 40 мъченици работят и за християните и за турците, само за чифутите (евреите) не работят”.

Така че напълно е било възможно, в уж непристъпната джамия, да са били пускани и (естествено тайно) и „хора от махалата”. Годишите обаче са си казали своето: забравено е било, на кого е бил гроба, на който се е предала традицията да се прави поклонение, палят свещи и полива вода. Останала е легендата, при която както почти винаги се случва, има и някаква истина.

Цар Калоян – първостроител на църквата „Св. Четиридесет мъченици”

Разгледаните от автора и други въпроси, свързани с църквата „Св. 40 мъченици”, естествено насочват към заключението, че начало на строителството на църквата „Св. 40 мъченици” е дал цар Калоян. На пръв поглед изглежда странно, че скоро след като братята български боляри – по-късно царе, Асен и Петър построяват и освещават в 1185 г. църквата „Св. Димитър Солунски”, някъде в 1205-1207 г. третият брат Калоян, станал също цар, издига друга – наричана „царска” църква. Издига я на съседно място, почти срещу първата. Още по-странно е обаче, че както по времето на Калоян, така и по времето на следващия Асеневец – цар Йоан Асен, никъде нищо не се споменава за „Св. Димитър”.

В житиеписната литература подробно се отбелязва пренасянето на мощите на шестима светии и как те се полагат в църквите „Св. Иван Рилски”, „Възнесение Господне”, „Св. Богородица Темнишка”, „Св. 40 мъченици” и „Св. св. Петър и Павел”. В „Св. 40 мъченици” в един момент са събрани мощите на трима светии. На този фон на въздигане на търновските църкви като място за поклонение, открояващо се от останалите селища в Балканския полуостров, църквата-символ на възвръщане на българската независимост „Св. Димитър Солунски” остава сякаш пренебрегната.

Изглежда нещо се е случило с тази църква. Според археоложката Янка Николова, при първоначалния строеж на „Св. Димитър” били направени несъобразности и допуснати неточности в оразмеряването на отделни елементи на църквата, което наложило по-късното и укрепване. Пропуските говорели за „един форсиран строеж, който бил свързан с нуждите на близко предстоящо събитие”. Вероятно това е бил денят на св. Димитър Солунски, честван в 1185 г., когато Асен и Петър, при освещаването на едноименната църква обявяват въстание срещу византийската власт.

Археолозите, проучвали „Св. Димитър”, са стигнали и до извода, че през втората половина на XIII в. тя и манастирът около нея са били разрушени, най-вероятно от земетресение. И по-късно южно от първоначалната църква е била построена нова, еднокорабна, в градежа на която са използвани архитектурни детайли, взети от старата църква.

Имайки предвид тези факти, като вземем под внимание и посоченото от проф. Йордан Андреев сведение, че през 1200 г. в Търново е имало унищожително земетресение, можем да поставим нещата в по-логичен план: „Св. Димитър” не се е съборила във втората половина на XIII в., а по-рано. Вероятно тя първо се е слягнала и е станала неизползваема, затова за полагане на мощите на св. Иван Рилски е била построена нова църква - а в 1200 г. се е и съборила от земетресението. След което Калоян се насочва към издигане на нова „царска” църква на Асеновци.

Колоната с надпис „Крепост Редесто”

В подкрепа, че църквата „Св. 40 мъченици” е строена от цар Калоян, сякаш идва една от колоните в нея, имаща надпис „+ Кастрон Редесту” (Крепост Редесто, днес гр. Родосто, Турция) (поз. А от плана на експонатите). Такива колони с имена на византийски крепости, написани на гръцки език, са намерени на няколко места в околностите на Плиска и Преслав. Нелогично се приема, че тези колони са правени в старите български столици по времето на Крум и Симеон, а не че са трофейни (поне доста от тях) и са пренесени в България след завладяването на съответните градове-крепости. Оттам идва и поредната измишльотина на българските историци, че езичникът Крум нарочно слагал кръстове, за да се изравнил по ранг с византийските императори.

**Надписът „Крепост Редесто” на колона А в „Св. 40 мъченици”
(на колоната надписът е обърнат)**

Най-вероятно колоната с надпис „Крепост Редесто” в „Св. 40 мъченици” е донесена от Родосто в Търново в 1206 г. по заповед на самия цар Калоян. Но дори да е пренесена от Плиска или Преслав, очевидно тя е подбрана от останалите подобни

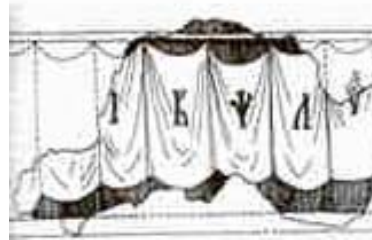
колони с „триумфални“ надписи. (Всъщност те са триумфални при положение, че са правени в България, иначе са си били указателен знак за името на населеното място и са всъщност „трофейни“.)

Редесто е била най-далечната от Търново и най-близката до Цариград крепост, до която са достигнали българските войски при войната с латинците, а после и срещу гърците в 1205-1206 г. Гръцкият хронист Никита Хониат отбелязва, че войските на Калоян завзели крепостта Редесто с пристъп. Жителите били откарани в робство, а градът бил изравнен със земята. За „неизброимите рояци скитски войски“, които Калоян изпратил в 1206 г. в Тракия, след като разбрал, че подкрепящите го дотогава ромеи се сблизихи с латинците, Хониат пише: „Те бяха възприели от българите непримирима вражда към нас и я предаваха от деца на деца, от век на век“.

Колоната „Крепост Редесто“ в църквата „Св. 40 мъченици“ е била нещо като личен знак на българския владетел цар Калоян. Не случайно той сам се е наричал „Ромеоубиец“, като контрапункт на прозвището на византийския император Василий II, ослепил самуиловите войници и наречен „Българоубиец“.

Стенописът с имената на светите Четиридесет мъченици

В диаконикона в апсидата на църквата „Св. 40 мъченици“ е разкрит стенопис, върху който се счита, че са запазени инициалите на някои от Севастийските свети 40 мъченици (поз. Г от плана на експонатите). С **И** започва името на Йоан, но може да е и Ираклий или Илий. С **К** са Клавдий, Ксантий, Кандин (Кандид), с **Ψ** е Психий, с **Л** – Леонтий и Лисихам (Лизимах), с **У** - Уалент. Този стенопис се счита, че е от първия етап на строителството на църквата. Което означава, че още в началото тя е построена от цар Калоян в името на светите Четиридесет мъченици.

**Стенописът от диаконикона на църквата „Св. 40 мъченици“
(поз. Г в плана на експонатите)**

Началото на църквата „Св. 40 мъченици“

В житията и похвалните слова, които Патриарх Евтимий пише за пренасянето в Търново от цар Калоян на мощите на светите Иларион Мъгленски, Йоан Поливотски, Михаил Воин и Филотея Темнишка, българският цар е централна фигура в историко-летописните елементи, внесени в съдържанието на творбите. Той е поставен като вдъхновител на всички събития, свързани с пренасянето и почитането на светите мощи, а още в 1205-1207 г., тези на двама от светиите са положени в църквата „Св. 40 мъченици“ от самия цар Калоян.

В Пространното житие на Филотея Темнишка Евтимий пише: „Тогава пребла - гочествият и преславният цар Калоян управляваше добре и прекрасно царската власт. Когато той видя, че гръцкото царство е напълно обезсилено, опълчи се мъжествено и срещу него, та поплени и разори много градове и села. Всичко ценно, що бе там събра и пренесе в своя славен град Търнов.”

Сякаш като допълнение на написаното идва сведението на Паисий Хилендарски от „История славянобългарска”. Паисий е обърнал имената на Калоян, Йоан Асен и Калиман, считайки събитията станали с тях, като такива произтекли по времето на цар „Йоан-Калиман, Асенов син”. Но при внимателен прочит се вижда, кои от описаните от Паисий истории, за кой цар се отнасят. Ясно е, че именно за Калоян се отнася писаното: „Така цар Калиман се прославил по цялата земя... Съградил голям и хубав манастир вътре в Търново на името на 40 мъченици и пренесъл отвсякъде мощи на много светци в Търново”.

**Цар Калоян, портретна възстановка по черепа,
направена от проф. Йордан Йорданов**

Напълно е възможно мястото, станало по-късно „Велика лавра”*, да е било в началото фамилен имот на братята Петър, Асен и Калоян и металургията да е била техен семеен „бизнес”. (При разкопките, в очертанятия на „Велика лавра” са разкрити металодобивни пещи). Археолозите също изказват мнение, че може би в началото около църквата „Св. 40 мъченици” са били изградени жилищни сгради, оформящи голямо владетелско имение. (Освен ако това не са сградите на текето). В „История на българите” Константин Иречек отбелязва, че Търново е въздигнато от братята Асен и Петър, които го избрали за своя столица и там е бил родовият им замък. / *. Наименованието "лавра" в славянската православна традиция е определение за най-висок статут на средище на духовен живот. В Средновековието е свързано както с монашески, така и с образователни, книжовни дейности/.

Един от първите, проучвали църквата - Моско Москов, съобщава, че когато прокарали пътя по западния склон на Царевец към Асенова махала, открили източно от църквата основи на дебел зид и олтар. Кое то предполага, че ако там е

имало най-напред имение, то е било като болярските на хълма Трапезица. Тези болярски имена са имали и фамилни църкви-параклиси. Откритите, застъпени от наоса и абсидата на църквата „Св. 40 мъченици” гробове, показва, че около параклиса е имало и некропол, вероятно също семеен.

Някъде в 1205-1207 г. в имението на братята Асеновци Калоян е построил църквата „Св. 40 мъченици” и около нея е изградил манастир, станал по-късно „Великата лавра”. Не за Клокотнишката битка в 1230 г., а по повод Одринската битка в 1205 г. изглежда е била издигната църквата „Св. 40 мъченици”. Севастийските мъченици са били войни, а по времето на Второто българско царство по-голям войн от цар Калоян не е имало. Нищо чудно той, тръгвайки на 9 март 1205 г. от Търново за Романия, за да подкрепи инспирираното от него въстание, да се е помолил на светите Четиридесет мъченици и да им е обещал, че ще им издигне църква, ако победи фрързите.

Използвана литература: Сп. Космос, бр. 9, 1973; Величието на Търновград, 1985; История на Велико Търново, т. 1, 1986; Андреев, Й. История на Второто българско царство, 1999; Златарски, В. История на българската държава през средните векове, т. 3, 1972; Иконографски наръчник, 1977; Стара българска литература, т. 4, 1986; Статии в <http://www.st40martyrs.org/>; Иречек, К. История на България.